

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN CETATEA ORADEA. SINTEZA PRELIMINARĂ A ANILOR 1991-1993

de
ADRIAN ANDREI RUSU

Din secolul al XII-lea și până la sfârșitul secolului al XVII-lea, cetatea de la Oradea a acumulat în timp un patrimoniu arhitectonic romanic, gotic și renascentist. Acest tezaur constructiv a fost în chip necesar oglinda fidelă a unui centru episcopal prosper economic, european din punct de vedere cultural și vital militar. Căderea episcopatului catolic s-a suprapus nefericit peste revoluția tehnicii războiului. Celor două cauze majore le datorăm dispariția vechii cetăți a Oradiei. În preajma mijlocului secolului al XVI-lea, vechiul complex fortificat a început să fie cămășuit cu o lărgită fortificație bastionară. În deceniul al doilea al veacului următor, marea majoritate a edificiilor interioare au fost demolate pentru a face loc palatului princiar. La sfârșitul demolărilor, vechea cetate își încheia istoria.

Când istoriografia și-a pus problema reconstituirii imaginii vechii cetăți, a avut la îndemână un șir destul de generos de izvoare scrise. Dar, de fiecare dată când era vorba de elemente concrete, aceleași izvoare deveneau vagi, parțiale, ambigui, neinteresante. Încă o șansă: două desene, unul al lui Cesare Porta, celălalt al lui Georg Houfnagel (fig. 1), ambele dateate în anii 1598-1599. Pe baza lor Gyalo-kay J. a încercat o reconstituire¹, la care nici unul dintre istoricii serioși nu recurge. Întâmplarea va fi cea care va indica încă o cale de cunoaștere. Din secolul al XVII-lea, stăpânii de atunci, habsburgii, modernizau încontinuu cetatea, prilej cu care, cu binecunoscuta lor acribie birocratică, înregistrau tot ceea ce făptuiau. În 1755 descopereau întâmplător, săpând un puț, un mormânt regal din vechea catedrală. Bogăția pieselor a condus inițial la bănuiala că ar aparține reginei Maria de Anjou², dar ulterior s-au atribuit corect soțului ei regal, Sigismund de Luxemburg.³ Fusese cea dintâi săpătură arheologică din cetate.

Cercetările protoarheologice au început în toamna lui 1881 printr-o mică

1. A váradi vár, în *Hadtörténelmi közlemények*, 43, 1942, p. 64-95.

2. Balog Jolán, *Varadinum. Váradi vára*. Vol II, Budapest, 1982, p. 246, 264

3. Kerny Terézia, *Királyi temetkezések a Varadi székesegyházban*, în vol. *Váradi kötöredékek*, Budapest, 1989, p. 165-166, cu bibliografia mai veche.

porțiune săpată paralel cu colțul de vest al curții palatului princiar. Mentorul principal al lor a devenit canonicul istoric Rómer Floris, unul dintre responsabilii de atunci ai Comisiei Monumentelor ungare. Rómer s-a folosit de serviciile mai multor arhitecți ori ofițeri, care s-au transformat în arheologi de conjunctură. Până în anul 1883 a fost săpată cea mai mare parte a navei catedralei episcopale⁴, iar rezultatele, așa cum au fost înregistrate, au ajuns la cunoștința istoriografiei.⁵ După descoperiri întâmplătoare, înregistrate în 1895, săpăturile vor fi reluate abia în anul 1911, din inițiativa lui Karácsonyi János, și vor fi din nou oprite după 1912.⁶ Implicații direct au fost și de astăzi un arhitect și un ofițer (fig. 2). Ultimele descoperiri fortuite sunt semnalate pentru anii 1943-1944⁷.

Toți care au lucrat pentru dezgroparea ruinelor catedralei au fost oamenii vremii lor: nu erau pregătiți pentru meseria cea nouă de arheolog. În consecință, au procedat așa cum le-a dictat conștiința, căutând ceva. Au adunat orice piesă valoroasă, fără să se preocupe prea mult de consemnarea locului ori a straturilor, au urmat zidurile. Consecința a fost gravă. Nu au înțeles nimic din evoluția monumentului, nelăsându-i nici pe urmași să o poată face. Fără prea mare eficiență, s-a încercat până astăzi decuparea unor evoluții⁸. Răul a fost făcut și nu prea există șanse de reparație. Documentul arheologic scos la lumină a fost distrus iremediabil. Din piesele culese s-au publicat câteva, altele au fost descoperite ulterior, prin manuscrisele celor implicați. Operația pare să se fi încheiat de curând în ceea ce privește profilurile din piatră⁹, dar istoria pieselor mărunte a rămas nescrisă.

Noile cercetări arheologice din cetatea Oradea au început în anul 1991¹⁰, la inițiativa DMASI București. Ele s-au bucurat de la început de un sprijin serios din partea Muzeului "Țării Crișurilor" Oradea. Deoarece DMASI comandase "o cercetare arheologică", fără să-și exprime în vreun fel intențiile, colectivul angrenat în această activitate a purces la o investigație prospectivă, menită să stabilească: 1) identificarea obiectelor istorice îngropate; 2) stratigrafia generală a sitului; 3) stabilirea unor repere istorico-arheologice concrete; 4) descoperirea monumentelor

4. Vezi planurile lui Balog J., *op. cit.*, Vol I, fig. 9; *Váradí kötöredékek...*, p. 303.

5. Balog J., *op. cit.*, Vol. II, p. 186-187 și îndeosebi Kerny Terézia, *Adatok a váradí vár kutatástörténetéhez, în Váradí kötöredékek*, p. 15 și urm.

6. Vezi planurile la Balog J., *op. cit.*, fig 10-11 și *Váradí kötöredékek...*, p. 304.

7. Kerny Terézia, *Adatok...*, loc. cit.

8. Vezi mai ales încercările meritorii ale lui Takács Imre, *Várad Árpád-kori székesegyháza și Bátor András "második temploma". A székesegyház 14-15 századi átépítésének emlékei, în Váradí kötöredékek...*, p. 21-27, 39-52

9. Mai ales prin munca colectivului de redactare a volumului *Váradí kötöredékek*.

10. Campania a fost organizată între 19 august și 4 octombrie. Din colectivul de cercetare, alături de semnatarul acestor pagini, au mai făcut parte: dr. Kovács András, cercetător științific principal la Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, Olimpia Mureșan, muzeograf-restaurator, Doru Marta, muzeograf-arheolog la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, Constantin Ilieș, profesor de istorie la Liceul "Emanuil Gojdu" din Oradea și studenții Ioan F. Pascu (Cluj-Napoca) și Mihai Felea (Chișinău). Nu putem trece cu vederea faptul că această cercetare, ca și celelalte care au urmat, datorează enorm stăruințelor și implicării deosebite a colegului și prietenului nostru Gheorghe Gorun, șeful secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea.

susceptibile de a fi conservate și restaurate; 5) recuperarea unor valori de interes istorico-muzeistic și cultural¹¹. La solicitarea DMSI, după prima campanie de cercetare, s-au formulat sugestii legate de strategia viitoare a cercetării. După părerea noastră, această cercetare urma să se deruleze pe un răstimp de câțiva ani (minimum șase), având următoarele priorități: 1) cercetarea pe cât posibil exhaustivă a zonei vechiului palat episcopal; 2) sondarea prospectivă a zonelor libere pentru investigare; 3) cercetarea sectoarelor care urmau să fie reamenajate pentru o destinație de durată (spații comerciale, turistice, economice, căi de acces etc.). Deja din anul 1992¹², implicarea financiară a DMSI a devenit nesemnificativă, în paralel cu angrenarea importantă a oficialităților culturale locale orădene și a Academiei Române, reprezentată prin Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca. În 1993¹³ strategia stabilită și-a urmat cursul în primele două puncte. Ultimul nu a fost urmat din lipsa unor preocupări coordonate de repunere în valoare a spațiilor din perimetrul cetății.

Șantierul arheologic din cetatea Oradea se anunță a fi unul de lungă durată. Rezultatele cercetărilor nu pot aștepta însă sfârșitul imprevizibil al acestora. Din acest motiv vom adopta principiul publicării periodice a unor rapoarte arheologice cu caracter preliminar¹⁴, la care se vor adăuga treptat materiale speciale, dedicate unor obiective arhitectonice ori unor serii de piese descoperite.

Până în anul 1993, inclusiv, au fost practicate următoarele secțiuni arheologice:

S I/1991 (42,5 x 2 m) a fost trasată perpendicular pe zidul exterior de incintă, între bastioanele Bethlen și Craișorului. Latura ei de vest se găsea la 11 m spre

11. Misiunea grupului de cercetare a fost de la început înțeleasă în sens mai larg. De aceea s-a urmărit în mod stăruitor **starea generală** a complexului arhitectural al cetății, prin identificarea urgențelor de restaurare, pentru o igienizare și valorificare complexă, pentru stabilirea unei administrații responsabile. Mulți ne-au înțeles corect și ne-au ajutat cum au putut. Trebuie să menționăm aici, în mod special, firma "Domus" și unitatea de jandarmi din Oradea.

12. Campania a doua a fost organizată între 1 iulie și 19 august. Din colectiv au lipsit dr. Kovács András și Doru Marta, iar Constantin Ilieș a părăsit șantierul în mijlocul campaniei, de bunăvoie și fără nici o explicație. Au mai participat studenții istorici Radu Lupescu (Cluj-Napoca) și Marcel Simina (Alba-Iulia), precum și studentul în arhitectură Kundi István (Cluj-Napoca).

13. Campania a treia a ținut între 5 iulie și 4 august. Colectivul de șantier s-a compus din Doru Marta, Olimpia Mureșan, împreună cu studenții Radu Lupescu, Marcel Simina și Kundi István.

14. Rezultatele au fost comunicate anual la sesiunile naționale de rapoarte arheologice. După primul raport, cu acordul nostru, Constantin Ilieș a prezentat o mică sinteză la a treia Conferință internațională asupra cetăților din Europa Centrală, desfășurată la Pécs (Ungaria), în intervalul 10-13 iunie 1992 (*Vorläufiger Bericht über die archäologischen Forschungen der Burg Oradea (Grosswardein)*, 1991, în vol. *Bischofliche Burgen und Residenzen im Mittelalter*. Resumées des Vortrage. Pécs, 1992, p. 126-133). După părăsirea șantierului, Constantin Ilieș a reluat același text, nemodificat, republicându-l fără să ne consulte în **Analele Universității din Oradea. Seria istorie-arheologie-filosofie**, Tom II, 1992, p.45-56. Nici cu acest prilej dumnealui nu a găsit de cuviință să indice paternitatea lucrărilor arheologice și, în parte, a textului. Menționăm că am publicat un material de popularizare (**Redescoperirea Orădiei medievale**, în *Steaua*, nr. 6, 1993, p. 14-15). În lunile aprilie-iulie 1993, Muzeul Țării Crișurilor a organizat o expoziție cu o parte din descoperirile noastre.

est de zidul care delimitează astăzi incinta brutărici din cetate. Ea asigură legătura dintre incinta exterioară și o latură a bastionului palatului princiar interior, aflat în dreptul bastionului exterior al Crăișorului.

S II/1991 (6 x 2 m) (fig. 3) s-a practicat pe latura de nord a palatului interior, lângă biserica cetății. Latura ei de est se situa la 4,50 m de limita contrafortului care trădează încă unul din bastioanele interioare, demolate, ale palatului.

S III/1991 (6 x 2 m) (fig. 4) a fost plasată imediat în stânga intrării carosabile principale a cetății. Poziția ei a fost perpendiculară pe linia cazărmilor care flancau, dinspre interior, zidul cetății. Trasarea s-a făcut luând ca reper primul pilon al galeriei care însoțește grupul de cazemate.

S IV/1991 (3 x 3 m) (fig. 4) se găsea la nord de S III, cu un martor intermediar de 0,50 m, în prelungirea laturii de est a lui S III.

S V/1991 (12 x 2 m) (fig. 5) a fost trasată în axul median al colțului de sud-est al bastionului întâlnit la nord de către S I. Începea la trei metri de acest colț, iar lățimea ei a fost trasată spre est de același ax.

S VI/1991 (18 x 2 m) a fost trasată în interiorul curții palatului princiar. Ea pornea din colțul de sud-est, perpendicular pe latura de sud, în paralel cu temelia de beton a gardului care delimitează curtea Arhivelor Statului.

S VII/1992 (15 x 4 m, dar jumătatea de sud restrânsă la 5 x 2 m) (fig. 6) a fost plasată perpendicular pe latura de sud a bastionului din colțul palatului princiar, spre est de S I/1992.

S VIII/1992 /19 x 4 m) (fig. 7), paralel cu S VII, la 3,10 m spre est.

S IX/1992 (13 x 2,5 m) (fig. 8) în exteriorul aripii de est a palatului princiar, într-un unghi determinat de prezența unor obstacole actuale (copac masiv, betoane).

S X nu a fost săpată. Ea urma să fie o casetă restrânsă între secțiunile S VII și S VIII.

S XI/1993 (17 x 2,5 m), este la est de colțul de sud-est al bastionului palatului princiar, cu latura scurtă paralelă cu fațada de est a bastionului.

S XII/1993 (18 x 3,5 m) la trei metri spre est de zidul brutărici, cu capătul de nord adus până la limita trotuarului de beton ce înconjoară bastionul menționat.

S XIII/1993 (8 x 3 m) (fig. 9), între S IX/1993 și S V/1991, la o distanță de opt metri de colțul de sud-est al bastionului, perpendicular pe el, la o distanță de patru metri.

După cum se observă, cele 12 secțiuni efectuate (466 m²), au atins sectoare diferite ale cetății, cu obiective la fel. În jurul palatului se grupează S I, S VII, S VIII și S XII, pentru aripa veche, și S V, S XI și S XIII, pentru aripa nouă. Alte secțiuni au regăsit turnuri din vechea incintă (S III și S IV, respectiv S IX), clădiri interioare (S II) ori amenajări de legătură (S VI). Din acest motiv, stratigrafia acestora este divergentă. Dacă în vestul cetății depunerile au fost mai reduse, în schimb, în preajma paltului episcopal ele ating cote de performanță. Cea mai veche locuire surprinsă până în prezent, se conservă relativ bine sub palatul episcopal. Ea datează din secolele XII-XIII. Dacă distrugerile din anul 1241 au fost sesizate, dimpotrivă,

cele mai complicate probleme de stratigrafie le pun depunerile și amenajările din cursul secolelor XIII (a doua jumătate), XIV, XV și XVI (prima jumătate). Mai departe, după cum o atestă în special descoperirile ultimei campanii de cercetări, de la adâncimea de - 1,50 m, fiecărui secol îi corespund consecvent câte o jumătate de metru. În secolele XVI-XVII, odată cu extinderea suprafeței cetății, au avut loc masive distrugerii de vechi monumente și dislocări de pământ care au antrenat și materiale mai vechi. În S I aceste depuneri au fost urmărite până la o adâncime de - 5,50 m. Nu au fost atinse cotele inițiale. A rămas o neîmplinire a cercetărilor, care va fi rezolvată doar cu eforturi tehnice speciale. Pe baza indicațiilor unei hărți de la mijlocul secolului al XVIII-lea, s-a stabilit că o serie de construcții medievale (turnul rotund T 1 descoperit în S III și S IV și edificiul de lângă biserica barocă, prins în S II) au rezistat în picioare până atunci. De asemenea, un alt fapt surprinzător este re folosirea unor spoii care provin de la o construcție gotică de secol XIV, în bordura unui drum pietruit care înconjoară palatul interior, drum despre care știm cu siguranță că a fost instalat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea! Bănuim că aceste pietre au putut proveni de la săpăturile arheologice care se desfășurau cam pe atunci, la catedrală.

Cei trei ani îngăduie să avem deja o imagine nouă asupra vechii cetăți orădene. Ea a fost plasată pe un monticol natural, aflat la întâlnirea Crișului cu pârâul Peța. Catedrala a fost construită în partea centrală, celelalte elemente s-au dispus treptat în jurul acesteia.

În fazele de început, acoperind intervalul de la întemeierea primei catedrale și până la invazia tătară de la 1241, s-au conturat deja o serie de construcții. Știm, indirect, că prima catedrală a folosit din plin cărămida. În jurul platoului s-a ridicat un val de pământ, cu bârne din lemn. În preajma lui au existat locuințe de suprafață și semiîngropate. Materialele ceramice provenite din ele, ca și cele de lângă valul de pământ, nu coboară sub secolul al XII-lea. Toate aceste instalații au fost distruse la invazia tătară.

La sud de catedrală, la aproximativ 50 m distanță, a fost ridicată o construcție mai importantă. Despre ea știm puține lucruri. Avea o dezvoltare longitudinală (lungimea constatată, circa opt metri), cu fundații groase de 1,30 m. Pentru încadrarea ei cronologică dispunem doar de câteva observații de logică constructivă. Lângă ea, spre sud, la o distanță foarte mică (0,7 m), se va ridica o aripă a palatului episcopal care va funcționa până la mijlocul secolului al XVI-lea. Or, despre această ultimă construcție știm că era funcțională la mijlocul secolului al XIV-lea și că unul dintre pilonii ei centrali refolosea o piatră ecarisată de la o clădire anterioară. Ar fi deci firesc să considerăm această construcție (denumită de noi convențional 02), ca fiind funcțională înainte de secolul al XIV-lea. Cu titlu de ipoteză, până la o cercetare arheologică întreprinsă în singurul loc neacoperit acum cu clădiri, adică în fața brutăriei cetății, am putea presupune că a fost prima fază a palatului episcopal (fig. 10).

Înspre sud de clădirea 02, s-a amenajat aripa mare a palatului episcopal (01)¹⁵. Construcția a fost terminată până în prima jumătate a secolului al XIV-lea. Avusese o lățime interioară de 10-20 m și o lungime mai mare de 21 m (eventual 30 m). În mijloc a fost găsit un stâlp cu secțiune pătrată (1,60 x 1,60 m), care susținea bolți cu arce. Un al doilea pilon pare să fi funcționat în S VII, la mijlocul distanței dintre pilonul anterior și capătul de est al palatului, acoperit în secolul al XVI-lea cu fundații noi. În această formă, corpul de clădire a funcționat cu cel puțin două nivele.

În cursul existenței sale, această aripă a suferit două etape de refaceri importante. În etapa intermediară s-a renunțat la forma unitară a spațiului interior, corespunzătoare nivelului I, în favoarea unor compartimentări. S-a delimitat un spațiu de 6 x 9 m, în mijlocul laturii de nord, cu un zid gros de 0,50 m. Se datează larg în cursul secolului al XV-lea.

La începutul secolului al XVI-lea, palatul a fost din nou refăcut. De astă dată s-a procedat la construcția unui zid pe lățime (1.85 m în fundație, 1 m în elevație), înălțat la o distanță de șase metri de închiderea de est a palatului. Cu același prilej, primul nivel a fost definitiv umplut și abandonat ca spațiu locativ.

Există elemente care colorează întrucâtva aspectul elevațiilor. Știm unele lucruri despre acoperișul de țigle (sigur în secolul al XIV-lea), un brâu decorativ realizat cu cărămizi cu un capăt semicircular smălțuit, despre ferestrele cu ochiuri rotunde de sticlă (sec. XIV-XV), despre ultimele ancadrame de ferestre și uși, aparținătoare gustului Renașterii, o sobă ș.a.

Capătul de est al palatului a fost realizat într-o manieră care comportă probleme deosebite de interpretare. Ceea ce putem acum afirma, fără riscul de a ne contrazice în momentul definitivării tuturor observațiilor de cercetare, este că s-a ținut seama nu numai de o adaptare la teren, ci și de anumite construcții preexistente. Zona acestui racord a palatului episcopal, cu aceea a aripii de sud-est s-a realizat și ea în etape succesive. Ilustrația de la sfârșitul secolului al XVI-lea sugerează chiar un turn.

În continuare, cea de-a doua aripă a palatului s-a delimitat destul de aproximativ (03). În S V și S VIII a fost identificată latura interioară și alți doi piloni centrali de susținere pentru bolți. După câte se pare avem de-a face cu o clădire lată de circa șapte metri (în interior, la fundații), care a folosit între piloni mai groși (1,90 x 1,90 m), un modul longitudinal mai mic, de circa cinci metri. Lungimea totală trebuie să fi fost de cel puțin 25 metri. Modalitatea de construcție amintește destul de mult de aripa de sud, ceea ce ne îndeamnă să bănuim că au fost construite nu la mare distanță în timp.

Și această aripă a palatului a cunoscut transformări. În secolul al XVI-lea, pilonii centrași erau scoși din uz. Într-o vreme greu de precizat, lungimea i-a fost mărită către est, cu cel puțin zece metri. Elementele arhitectonice întâlnite în S XI

15. Date istorice despre palat sintetizate de Balog J., *op. cit.*, Vol. II, p. 306-307 și Mikó Árpád, *Renezánsz paloták a váradi várban*, în *Váradi kőtörédek*, p. 99-108.

sunt dificil de asociat cu alte descoperiri făcute în secțiuni prea depărtate (S IX și S XIII)¹⁶.

Avem toate motivele să credem că apărarea întregului complex episcopal a fost urmărită stăruitor, mult mai mult decât ne lasă documentele scrise să o înțelegem¹⁷. Dacă clădirea 02 a fost plasată astfel încât elementele de fortificare de pământ au fost lăsate neatînse, în schimb, clădirea 01 s-a așezat exact în marginea palatului, fără să lase nici cea mai mică bermă. Aripa de sud a palatului episcopal devenea astfel element direct de flancare în economia noii cetăți de după 1241. Bănuim că în prelungirea palatului au apărut destul de repede ziduri de incintă, turnuri și porți.

Probabil unul dintre cele mai vechi ziduri de incintă a fost acela scos la lumină în S XI. El se situa în prelungirea laturii interioare a aripii de sud-est a palatului episcopal (1 = 1 m) și, ceea ce este mai important, a fost fundat în fața valului defaectat al cetății anterioare.

Un alt zid de incintă a apărut la șapte metri spre sud de clădirea 01, aparținătoare palatului episcopal. El a fost amenajat pe o terasă artificială realizată prin umplerea unui spațiu din spatele unei palisade duble. Pe nivelul său de construcție a fost găsită o monedă emisă de regele Ludovic I de Anjou¹⁸. În acest mod el se datează în preajma deceniului al 7-lea al secolului al XIV-lea. Cu reparații succesive, acest zid de incintă va supraviețui până în vremea principelui Gabriel Bethlen. Pe gravura lui Houfnagel se observă că bastionul Crăișorului se lega direct de acest vechi zid de piatră, încoronat cu creneluri¹⁹.

Mai notăm existența unor construcții exterioare clădirilor 01 și 03 prelungită. Toate au fost adosate în timpuri care țineau probabil de secolul al XVI-lea. Utilitatea lor nu se înțelege nici din ilustrația de sfârșit de secol XVI, care ne stă la îndemână. Ca și în alte situații, desenele la care am făcut aluzie, sunt doar orientative, nicidecum repere sigure și fidele realității.

Incinteii cetății Oradea îi aparțin și două turnuri de incintă. Aflat lângă principala poartă de acces a cetății actuale, turnul rotund descoperit în S III și S IV (T 1), a fost dărâmat doar târziu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după ce una dintre ultimele sale folosințe a fost aceea de turn-ceasornic²⁰. Din secțiunile noastre i s-au determinat dimensiunile: diametrul total 7,20 m, diametrul interior 3,40 m. Între turnurile cu bază circulară, cunoscute până în secolul al XIV-lea, se aseamănă

16. În afara câtorva vagi apropieri de construcțiile de la Alba Iulia - nici ele prea bine cunoscute - toate analogiile acestor construcții se află în Europa catolică.

17. Informația documentară la Balog J., *op. cit.*, Vol. II, p. 305.

18. Din anul 1375 cetatea episcopală era menționată documentar. Vezi Balog J., *op. cit.*, Vol. I, p. 38-39.

19. Gyalokay Jenő afirma că în 1911 zidul de incintă a fost atins la vestul catedralei și s-ar fi găsit chiar și un fragment de crenel. Nagyvárad középkeri vára, în Arch. Ertesítő, XLIII, 1933, p. 84-85; A váradi vár, în *Hadtörténeti közlemények*, 43, 1942, p. 66, 79.

20. Menționat astfel încă din anul 1609 (Balog J., *op. cit.*, Vol II, p. 137) și urmând să fie distrus conform indicațiilor hărții din jurul anului 1750 (Muz. "Tării Crișurilor") și deja dispărut în anii 1775-1776 (vezi hărțile la Balog J., *op. cit.*, Vol I, fig. 176-177).

cu turnul cel mic al cetății de la Breaza (jud. Sibiu)²¹. Seamănă însă mai mult cu dimensiunile turnurilor de incintă ridicate în secolul al XV-lea de către Iancu de Hunedoara la castelul său de familie²². Invocarea analogiilor devine necesară pentru a suplini lipsa datării stratigrafice. Folosința îndelungată, iar apoi distrugerea sa aproape completă, nu au fost condiții propice pentru conservarea depunerilor inițiale.

Cel de-al doilea turn (T 2), descoperit în S IX, la o distanță nu prea mare de prelungirea târzie a aripii 03, diferă destul de mult de cel precedent. A avut un perimetru aproximativ circular, cu un diametru estimabil la 8,5 - 9 m. Și maniera sa de construcție este alta. Practic este o masă de zidărie cu parament de piatră, dar cu interiorul realizat doar din pietriș în amestec cu mortar mult. Baza îi era plină, perforată doar de un puț cisternă ($\varnothing = 1,30$ m). Tehnica folosită trădează ridicarea turnului într-o vreme în care tunul era folosit în mod curent (sec. XV).

În economia cetății de la Oradea, întreaga parte sudică a catedralei făcuse parte din claustrul episcopal. Catedrala gotică a fost legată cu palatul mai întâi cu un zid simplu, de incintă (0,70 m + câte 0,25 și 0,21 m pentru crepide). Ulterior, spre vest, la 3,35 m a fost amplasat un alt zid mai subțire (0,50 m), fără fundații. Probabil acestui din urmă motiv i se datorează prezența unor contraforți²³. Cele două ziduri asigurau funcționarea unui coridor care îi conducea pe episcopi și anturajul lor apropiat din portalul de sud al catedralei, direct în palat (fig. 11).

Toate construcțiile cercetate, cu excepția lui T 1 și a zidului din S II, au fost demolate la sfârșitul secolului al XVI-lea și în primii ani ai secolului următor pentru a face loc noului palat princiar din interiorul incintei bastionare.

Cercetarea arheologică a regăsit amenajări făcute la sfârșitul perioadei de ocupație turcească, cu prilejul asediului habsburgic din anul 1692. A fost vorba despre o palisadă care s-a interpus între palatul princiar și zidul exterior.

După transformarea cetății în bază militară habsburgică, s-au făcut numeroase construcții noi²⁴. Unele au avut un caracter improvizat și temporar, altele au fost fondate solid, tulburând toată stratigrafia mai veche, atât cât mai rămăsese din ea (mai ales în S XII). Amenajările au continuat până în zilele noastre.

În cursul celor trei ani de săpături au fost investigate 35 de morminte. Ele aparțineau la trei cimitire complet diferite. Cel mai vechi a fost regăsit săpându-se în S VI și S IX. Era vorba de marele cimitir care a funcționat în preajma catedralei. Chiar dacă nu avem elemente de cronologie absolută, este, credem, evident faptul că mormintele descoperite în S IX au aparținut periferiei cimitirului și, din acest

21. Th. Năgler, *Cercetările din cetatea Breaza (Făgăraș)*, în *Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie-istorie*, 14, 1969, p. 99. Problemele de datare a acestor tipuri planimetrice vezi art. nostru *Donjoane în Transilvania*, în *Acta MN, XVII*, 1980, p. 183-184.

22. Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, Vol. I, București, 1959, p. 269-271; Gh. Anghel, *Fortificații medievale în piatră din secolele XIII-XVI*. Cluj-Napoca, 1986, p. 130.

23. Dacă nu este vorba de altceva, căci atât Cesare Porta, cât și Houfnagel desenează la mijlocul acestui coridor o construcție mai înaltă.

24. Parte din ele se regăsesc pe planurile cunoscute, desenate de cartografi militari habsburgici.

motiv, ar putea data din prima jumătate a secolului al XVI-lea, dată după care înmormântările din preajma catedralei au încetat cu totul.

Al doilea cimitir, tot creștin, a fost instalat pe ruina aripii de sud-est a palatului episcopal (03) (fig. 9). Piese de inventar și monedele îl leagă cel mai probabil de asediul pe care cetatea l-a suportat în anul 1598.

În sfârșit, cele mai multe morminte provin de la asediul din anul 1692. Sunt ostași turci îngropați haotic în preajma locului în care și-au găsit moartea. Peste cisterna și ruina turnului T 2 există un adevărat osuar, în care sunt aglomerate în dezordine schelete de animale mari, cu fragmente de schelete umane.

Materialele arheologice se acumulează odată cu progresul săpăturilor²⁵. Despre ele, așa cum scrisesem mai sus, vom reveni pe larg, în serii speciale. Aici și acum vom face doar o trecere în revistă cu un caracter foarte general.

Anual, fiecare campanie scoate la lumină un set de 15-30 de fragmente profilate de piatră (fig. 12). În campania anului 1992 a fost găsită o piesă romanică. Fragmentele gotice se compun din ogive, părți de ancadramente, muluri de ferestre, console, feroane. În mod sigur au aparținut mai multor construcții, diferite și ca timp de utilizare. Unele sunt diferențiate și prin calitatea pietrei utilizate. Cea mai remarcabilă piesă o constituie un capăt de fleron (S VII) (17,5 x 7 cm). Cu o deosebită finețe, pe partea vizibilă a fost cioplit un turnuleț surmontat din trei părți de scuturi cu cruci. În stânga și dreapta pornesc curburile unor ciubuce.

Repertoriul lapidarului medieval renescentist a fost îmbogățit mai ales prin ancadramente. Într-un adevărat "depozit" (S I) a apărut un canat cu o inscripție incizată: JO: BOER / 1598 (fig. 13/1). Mai notăm părți din cunoscuta scară monumentală pe care a construit-o la palat episcopul Ioan Thurzo²⁶.

Foarte frecvente sunt fragmentele de piatră de râșniță de mână pentru foloșințe militare (sec. XVI-XIX).

Între piesele metalice, le pomenim la început pe cele numismatice. Emisiunile medievale încep cu secolul al XIV-lea și continuă aproape neîntrerupt până în secolul al XVIII-lea. Numai piese de argint și bronz. Dacă cele de secolele XIV-XVI aparțin doar regilor Ungariei, în schimb, din secolul al XVII-lea, varietatea lor este de consemnat. Un loc special îl ocupă moneda otomană²⁷.

Piese de podoabă sunt rare. Un cercel de argint aurit, în forma unui grup de trei bile legate cu câte o tijă în mănunchi, provine din straturile dislocate în secolul al XVI-lea din preajma catedralei. Locul său inițial nu putea fi decât într-un mormânt. În rest, două brățări (fig. 13/2), din același metal, care, puse alături de brățările din sticlă, cu straturi succesive de paste colorate, ar trebui să fie turcești.

Deja cu bronzul gama obiectelor se diversifică și crește în bogăție. Selecționând, vom face trimitere la ferecături de cărți, unele de o calitate neîndoieală (fig.

25. Sunt depozitate, fără excepție, la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea. Inventarierea și, parțial, restaurarea se fac odată cu lucrările șantierului.

26. *Váradi kötőrédek*..., p. 109-111, 329.

27. Șantierul simte acut lipsa unui numismat care să identifice cu rapiditate piesele recuperate.

13/3) și la vase din deceniile turcești ale cetății. Unul dintre morminte (M 29) a avut accesorii vestimentare bogate (copcii, ace de păr). O cantitate impresionantă de proiectile, ghiulele și fragmente de ghiulele ilustrează urmele asediului de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Arme de fier sunt destul de puține, dar variate: vârfuri de lănci și sulită, săbii, țevi de arme de foc. Apoi pinteni, accesorii de cavalerie, feronerie de construcție, unelte, instrumente etc.

Piese de os sunt cele mai puțin numeroase și se restrâng la obiecte cu destinație greu de stabilit.

Sticla apare consecvent în fiecare campanie; mai întâi ochiurile de geam în jurul diametrului de 13 cm. Apoi urmează vasele de sticlă: pahare mai multe, dar și recipiente de altă natură (fig. 13/4). Majoritatea sunt din secolul al XVI-lea²⁸.

Ca de obicei, ceramica ocupă un loc privilegiat, nu numai prin cantitate, dar, la Oradea, și prin diversitate. Din cea de construcție, cărămizile s-au utilizat în faze de construcție diferite. S-a determinat și o variabilitate pe epoci. Olanțele semicirculare nezmălțuite au fost așezate pe palat încă din secolul al XIV-lea. Avem și dovezi pentru folosirea tuburilor ceramice cu rosturi de conducte și pentru aceea a discurilor ornamentale.

Capitolul cahlilor se deschide cu exemplare care pot fi bine datate în cursul secolului al XV-lea. Sunt exemplare cu forme semicilindrice, care au în față decurii ori traforuri care imită arhitectura gotică. Deocamdată cel puțin, ele nu au analogii descoperite în Transilvania, ci doar în Moldova sau Ungaria. Foarte puține cahle asemănătoare celor găsite în săpăturile vechi au apărut din nou. Menționăm fragmente cu decoruri florale și geometrice²⁹, de factură habană categorică. O altă piesă³⁰, nu numai că nu ni se pare a fi de aceeași proveniență, dar pare a avea și o altă datare decât cea propusă "în jurul anului 1624". Cahlele-oală cu gura circulară s-au folosit până târziu, în plin secol XVII (fig. 15/4).

Ceramica de lux, considerată "turcească", se remarcă prin străchini și farfuri smălțuite și decorate cu motive geometrice și vegetale realizate în culori vii. Ca număr, varietate și calitate, colecția de pipe de lut devine una dintre cele mai importante din Transilvania.

Ceramica comună se grupează în câteva loturi mai ușor de încadrat. Din secțiunile S VIII, SV și S XI au fost recoltate fragmente care aparțin vremurilor din secolul al XII-lea și invazia tătară din 1241. Sunt oale cu buze bine arcuite, dar fără profilatură complicată, cu decor realizat în valuri, cu împunsături de roțiță, unghia (fig. 14, 15/1). Alături de oale stau căzânelele cu buze îngroșate și drepte și perechi de orificii pentru atârnare. Din cisterna turnului T2 materialul ceramic, restaurabil și restaurat, comportă o încadrare în secolele XV-XVI. În preajma turnului T1, ceramica predominantă este fină, cenușie și decorată prin lustruire. În secțiuni-

28. Atragem atenția în mod special asupra acestor piese deoarece, cu câteva rare excepții, mai mult extracarpatice, sticlăria medievală de pe teritoriul României este practic total necunoscută.

29. Balog J., *op. cit.*, Vol I, fig. 150.

30. *Ibidem*, fig. 153.

le executate pe suprafața palatului apar adesea vase mari, cu două torți, eventual cu un brâu decorativ, zmălțuite în interior și în exterior (fig. 15/4), folosite pentru apa asediaților din 1692.

Prelucrarea acestui uriaș material comportă nu numai timp îndelungat, dar și o analiză comparativă minuțioasă. Cercetările de arheologie medievală din Transilvania nu sunt la un asemenea nivel încât să permită raportarea la ele a noilor descoperiri de la Oradea. Abia cu Oradea intrăm de fapt în consistența adevărată a culturii materiale "de vârf". Și ea nu este una aparținătoare unui sit comun, ci trebuie considerată racordată la tot ceea ce era propriu unor centre rezidențiale și culturale central-europene (până în secolul al XVI-lea) ori unui standard asemănător (prima jumătate a secolului al XVII-lea) sau balcanic (sfârșitul secolului al XVII-lea).

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF ORADEA'S FORTRESS. PRELIMINARY STAGE OF 1991 - 1993 YEARS

Summary

The paper begins with the importance of Oradea's fortress from historical artistic point of view. There are few written informations. The first discovery was accidental (1755) and it was the tomb of king Sigismund of Luxemburg. Proto-archaeological researches between 1881-1883 and 1911-1912 have discovered old bishop cathedral. These researches weren't really scientific that their informations weren't useful.

On 1991 begin sistematic and scientific archaeological researches grace of the cooperation amonf Direction of The Historical Monuments from Bucharest, Museum of Oradea, and Cluj's Archaeological Institute and Art's History. There are presented preliminar informations after three years of archaeological researches. Were excavated twelve archaeological sections (there was section deeper then 5 m) totalizing 466 m² as area.

Were found the old bishop's palace (section I, V, VIII, IX-XIII), two towers on the premises (sections III, IV, IX) and a building (section II). It seems that the Bishop's Palace was buil graduately, after 1241 (after demolishing of a building perhaps a first palace). This palace was build in it's greatest pars in the XIV-th century. Its moddifications are finished with its entere distructiond at the begining of the XVIII-th century. Were find the remainders of a ground-wawe witch defended the oldest bishop's building. Were find many and variores archaeological objects as: gotic, renascentist profilated stones, tools, arms, accesorys, jewelry, cheramics.

More informations about these objects, will be published in the next papers.

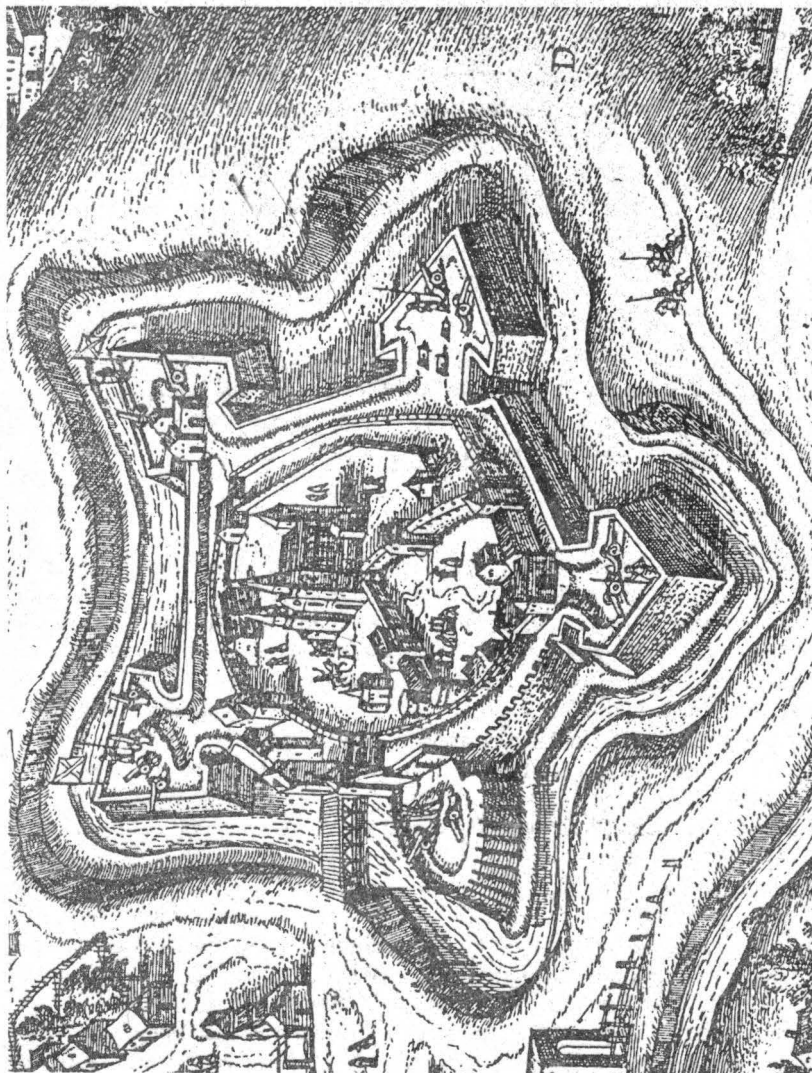

Fig. 1
Cetatea Oradea. Fragment din gravura lui Georg Houfmagel

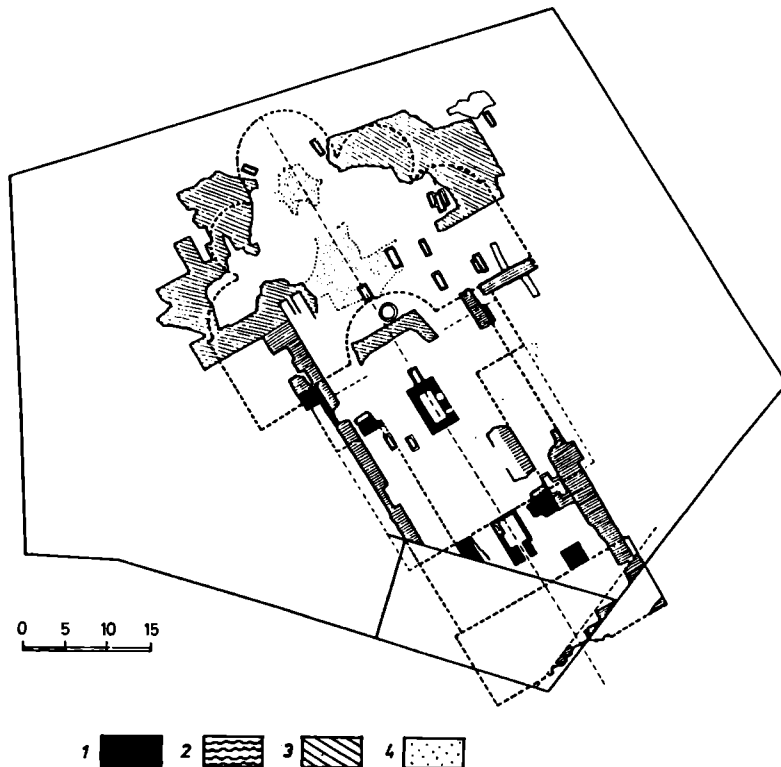

Fig. 2

Cercetările arheologice de la catedrală, întreprinse în anii 1881-1883 și 1911-1912 (după Foerk Erno). Legenda: **1.** ziduri din sec. XI; **2.** ziduri din sec. XIII; **3.** fundații legate; **4.** mortar cu praf de cărămidă.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://mtariicrisurilor.ro>

ORADEA
S. II.

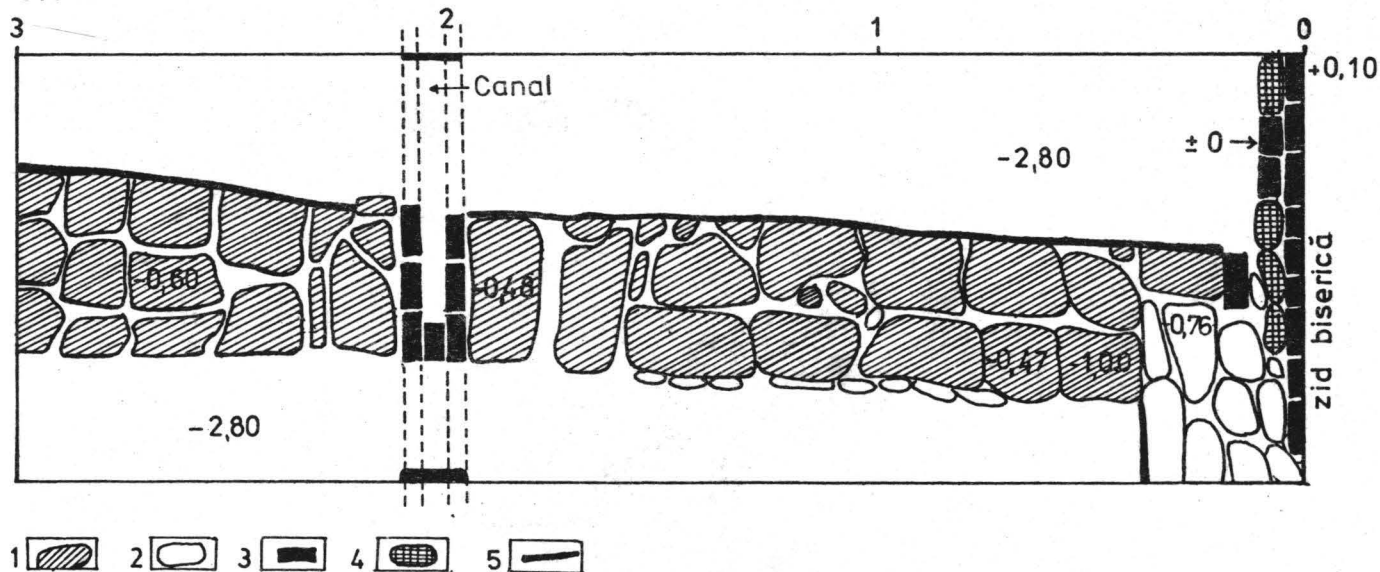

Fig. 3

Planul secțiunii S II. Legenda: 1. zid din prima fază, 2. zid din faza a doua, 3. cărămizi; 4. fundația bisericii de sec. XVIII;

5. tencuie

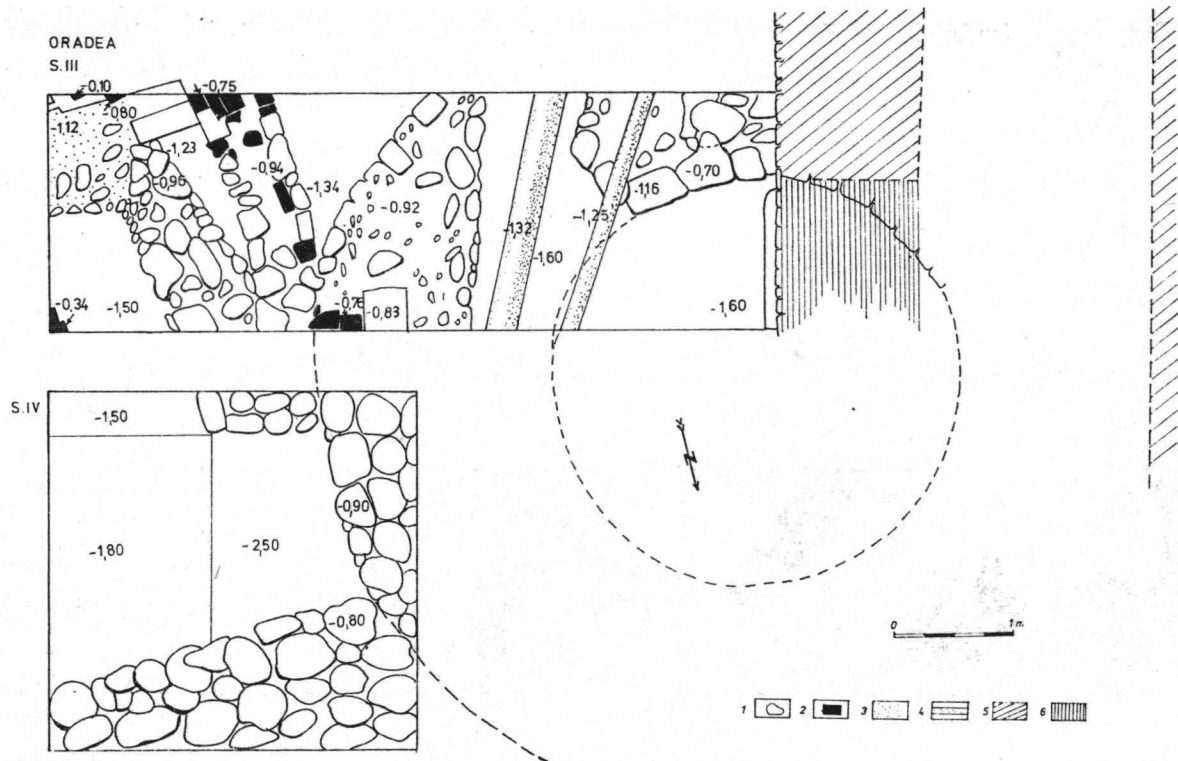

Fig. 4

Planul secțiunilor S III și S IV, cu turnul T1. Legenda: 1. pietre; 2. cărămizi; 3. mortar; 4. țevi; 5. ziduri de sec. XVII-XVIII; 6. ziduri contemporane

CETATEA ORADEA
S. V / 1991
Clădirea 03 și 04

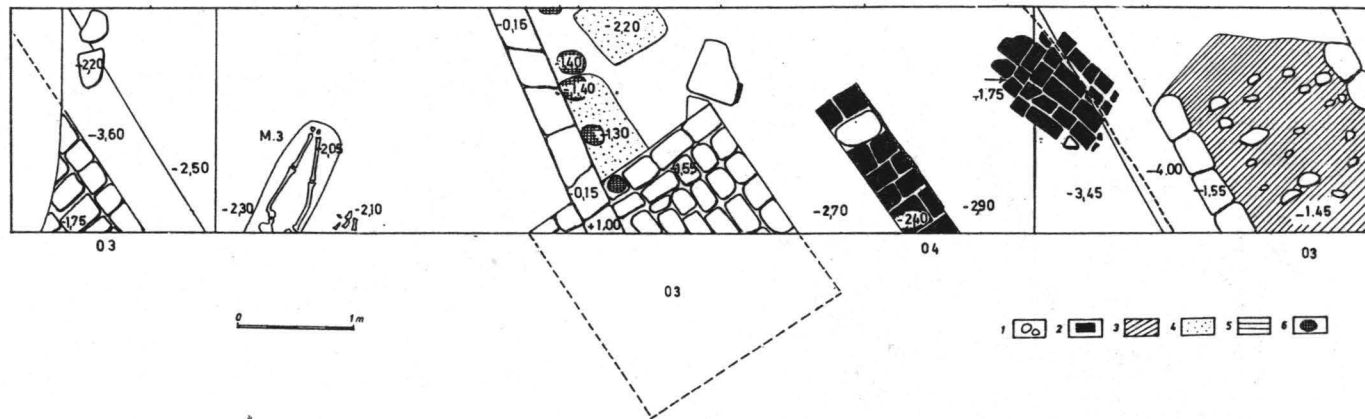

Fig. 5

Planul secțiunii S V. Legenda: 1. pietre; 2. cărămizi; 3. mortar; 4. podele cu mortar; 5. tencuieli; 6. gropi cu stâlpi.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://mtariicrisurilor.ro>

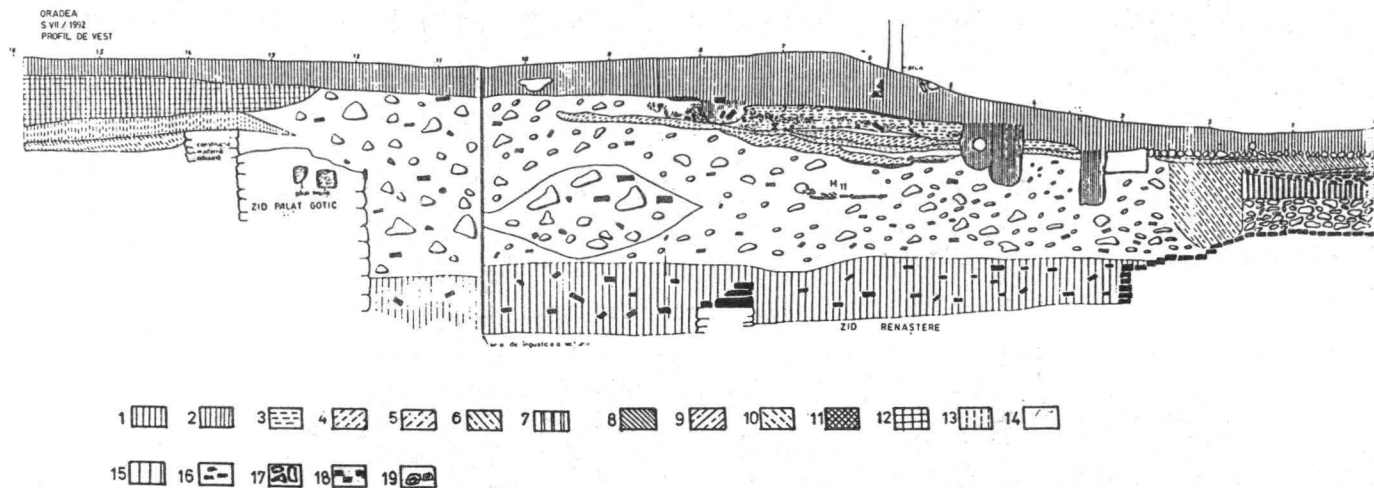

Fig. 6

Profilul de vest al secțiunii S VII. Legenda: 1. sol actual; 2. gropi de țevi; 3. mortar, cărămidă și piatră; 4. lut; 5. lut cu cenușă; 6. groapă cu pigment de cărbune; 7. pământ cu cărămidă și piatră; 8. pământ cenușiu; 9. dărâmături cu cărămidă; 10. nisip în amestec cu cărămidă și var; 11. arsură; 12. dărâmături; 13. pământ curat, cenușiu; 14. strat cu cărămidă și mortar; 15. dărâmături; 16. cărbuni; 17. pietre; 18. cărămizi; rădăcini.

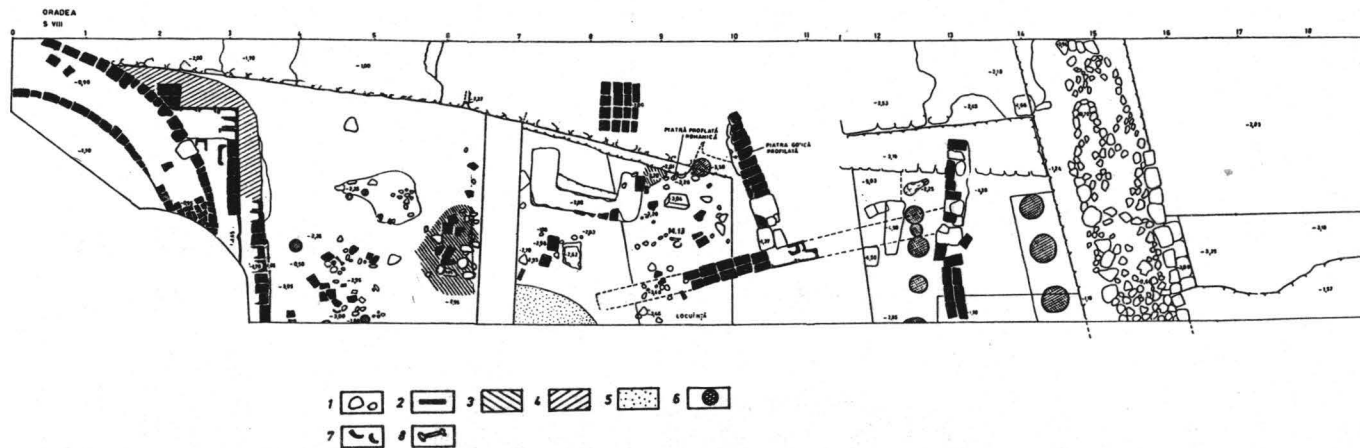

Fig. 7

Planul secțiunii S VIII. Legenda: 1. pietre; 2. cărămizi; 3. arsură; 4. mortar de fundații; 5. mortar; 6. gropi de pări; 7. cioburi:

8. oase.

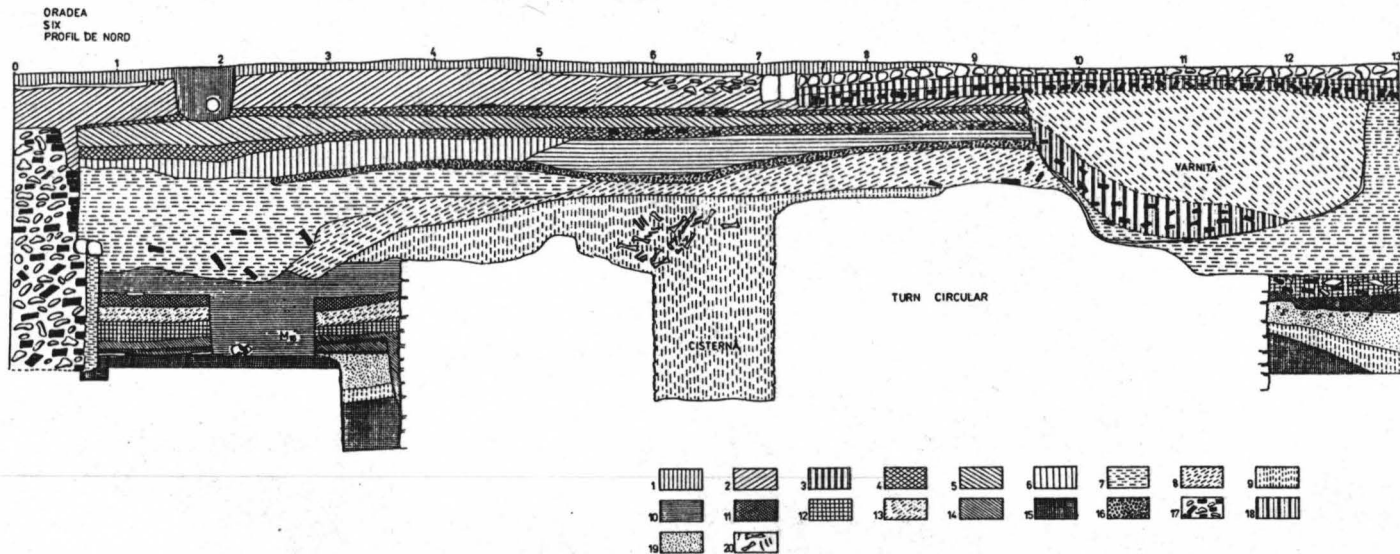

Fig. 8

Profilul de nord al secțiunii S IX. Legenda: 1. sol actual; 2. depunere de pământ curat; 3. nisip cu pavaj de cărămizi; 4. pământ cu mortar și cărămizi; 5. pământ cenușiu; 6. pământ compact cenușos; 7. nivel de umplură; 8. lut galben; 9. pământ negru; 10. pământ brun; 11. nivel de cultură cu multă ceramică; 12. pământ negru cu ceramică și oase; 13. pământ lutos; 14. sol galben; 15. sol viu; 16. pietriș; 17. pietre și cărămizi; 18. cărămizi cu var; 19. pământ galben; 20. oase.

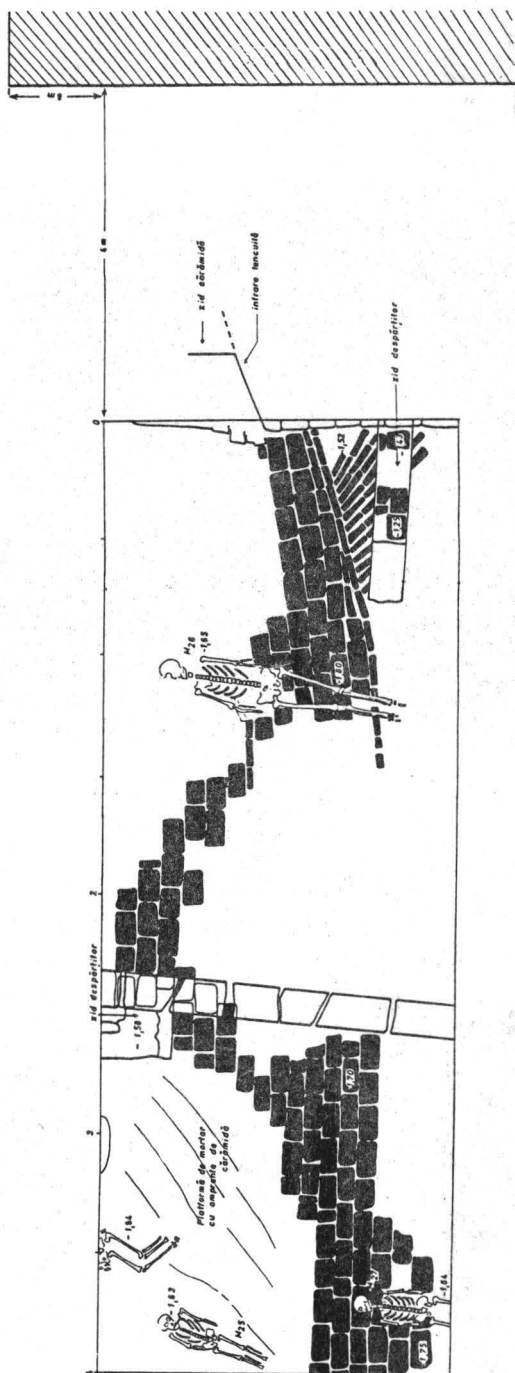

Fig. 9
Planul podelelor și mormintelor de secol XVI, din S XIII.

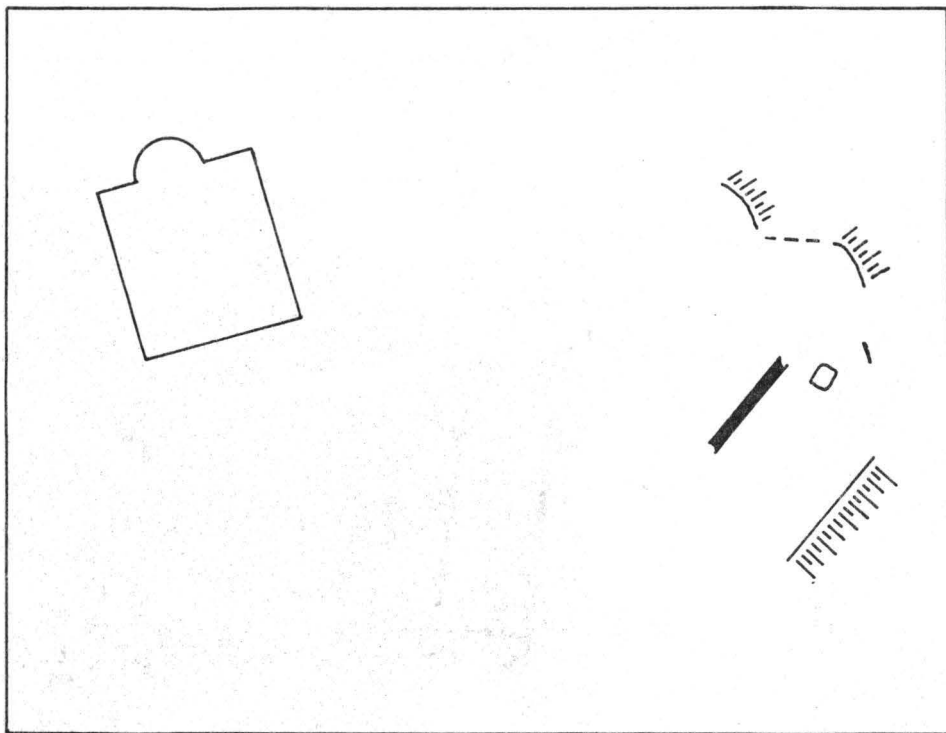

Fig. 10

Cetatea Oradea în preajma anul 1241. Schiță după cercetările arheologice.

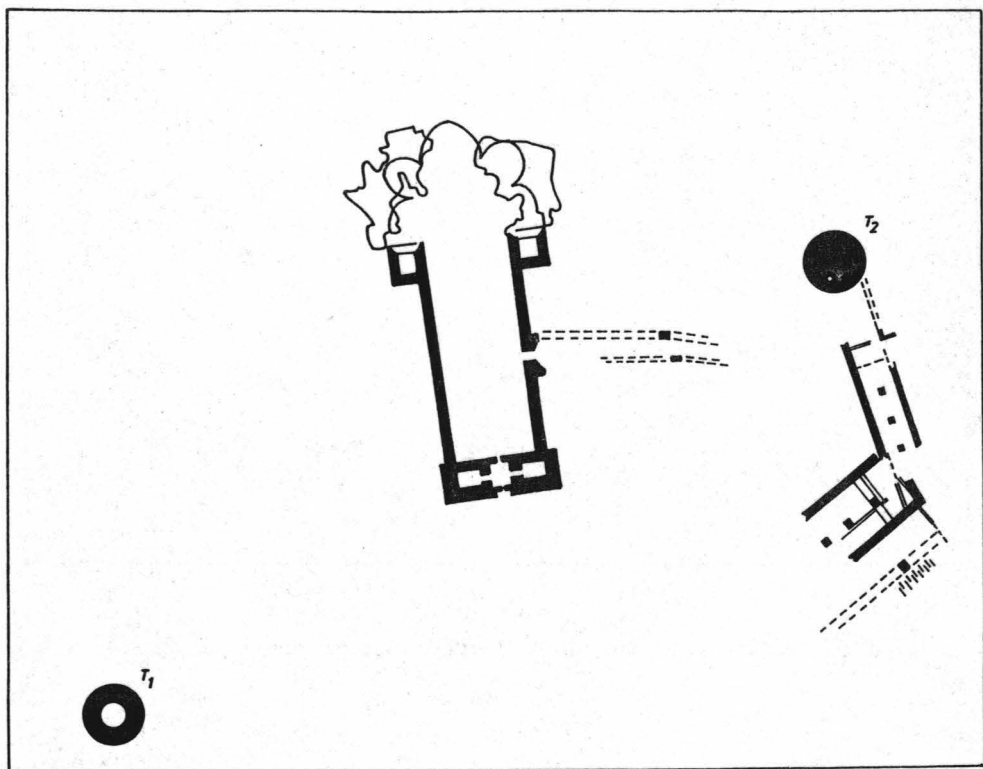

Fig. 11

Cetatea Oradea în secolele XIV-XVI. Schiță după cercetările arheologice.

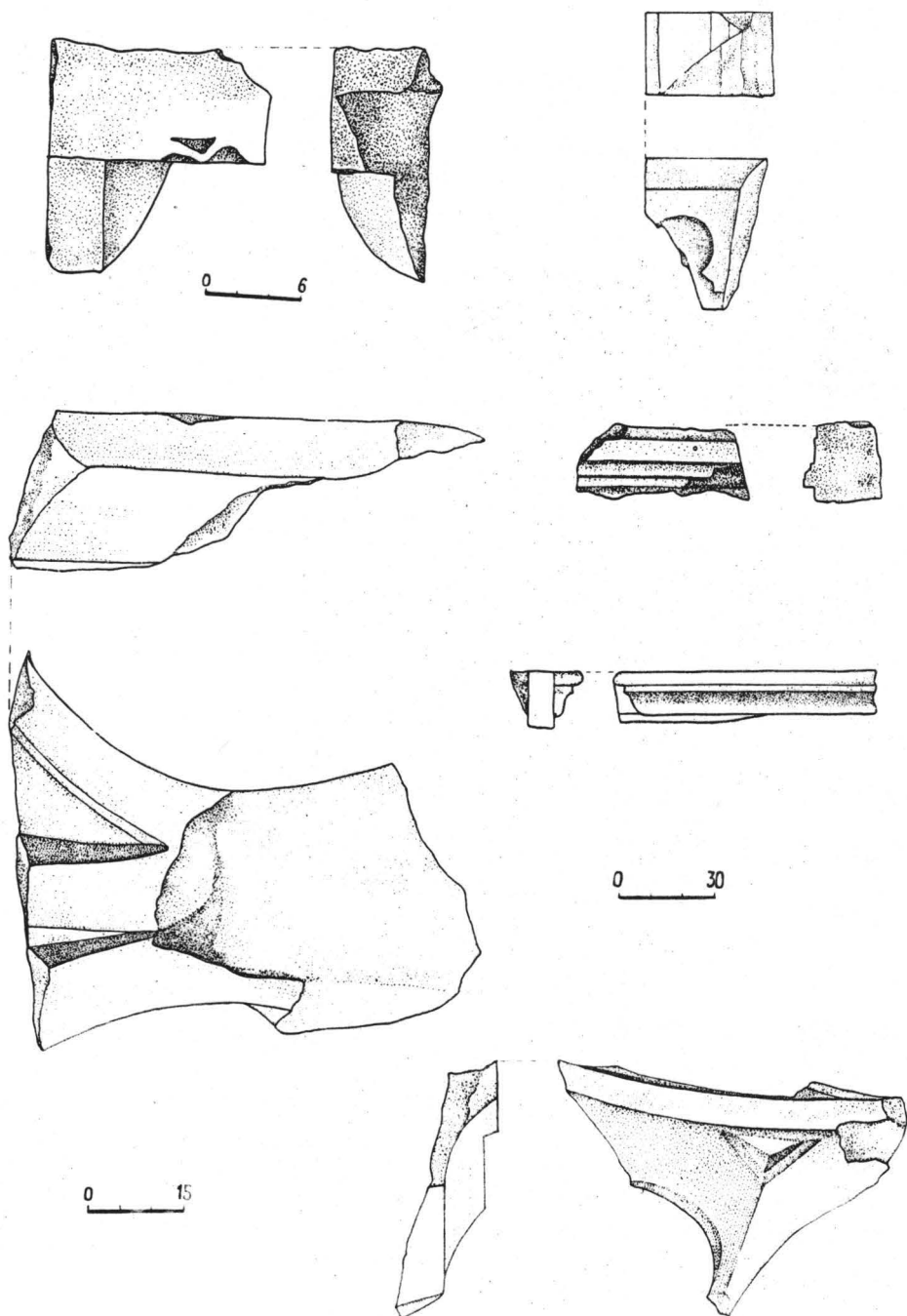

Fig. 12

Pietre profilate gotice și renaștiste.

<https://biblioteca-digitala.ro/> / <https://mtariicrisurilor.ro>

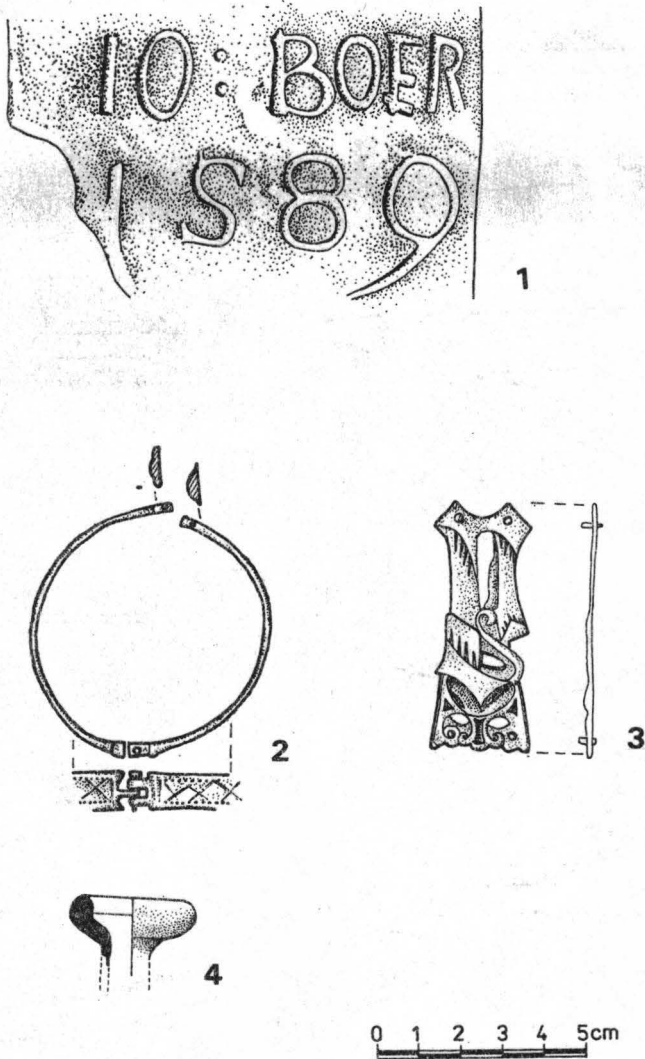
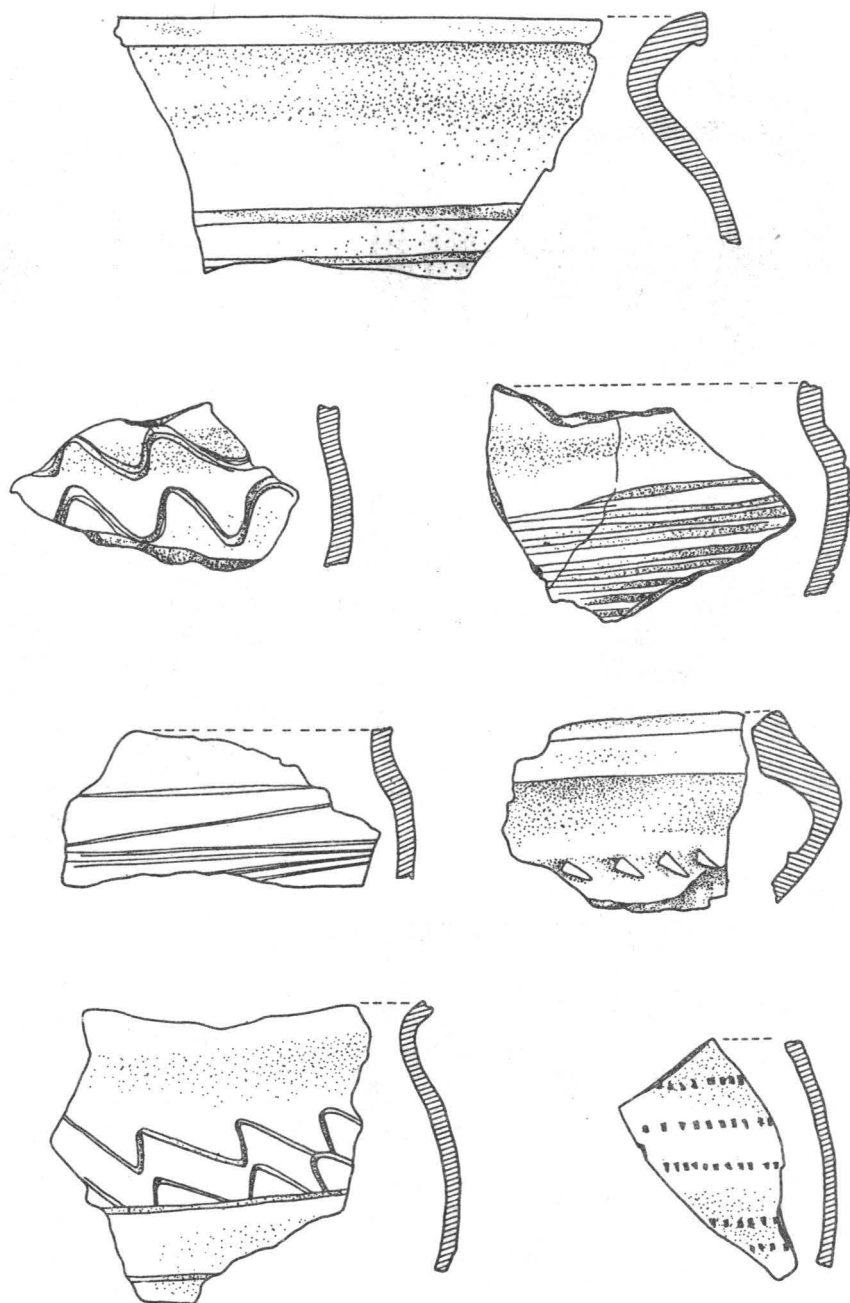

Fig. 13

Piese diverse: **1.** inscripție pe un ancadrament renescentist; **2.** brățară de argint (sec. XVII); **3.** aplică de bronz pentru copertă de carte (sec. XIV-XV); **4.** gât de sticlă (prima jumătate a sec. al XVI-lea).

Fig. 14

Ceramică din sec. al XII-lea - prima jumătate a sec. al XIII-lea.

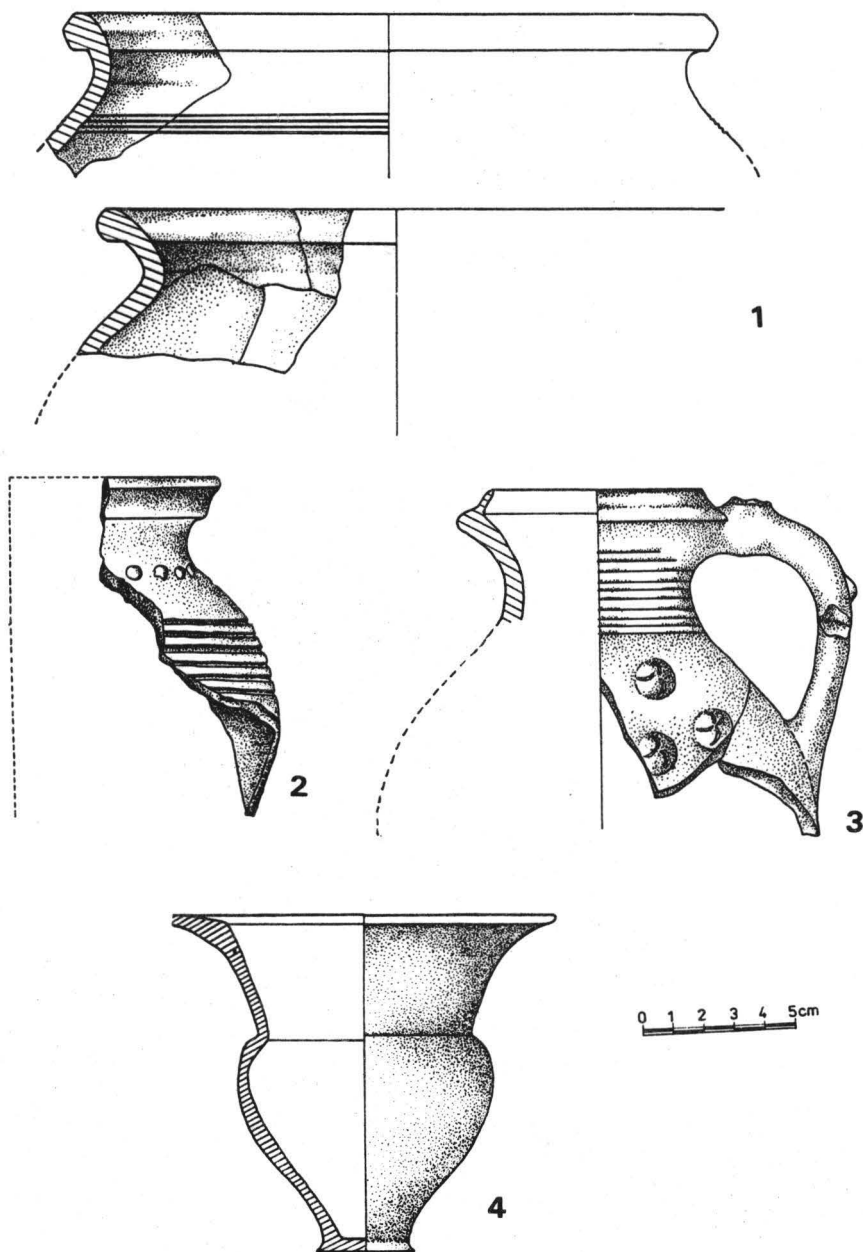

Fig. 15

Ceramică: **1.** vase din sec. XII; **2.** vas din sec. XV-XVI; **3.** vas smălțuit din sec. XVII;
4. cahlă-oală din sec. XVII.